

İNSANLIĞIN KARŞILAŞTIĞI VE KARŞILAŞABİLECEĞİ BÜYÜK ÖZ-GÜVEN KAYIPLARI

Erdoğan SAYAN*

ÖZET

İnsanlık bu güne kadar bazı öz-güven kırıcı şoklar ve hayal kırıklıkları yaşadı. Bunlar arasında, Kopernik devrimi sonrasında, yaşadığımız gezegenin sandığımız gibi evrenin merkezinde değil, herhangi bir ilginçlik ya da önem taşımayan sıradan bir yerinde olduğunu anlamamız ve Darwin sonrasında da, evrim geçirmekte olan bir hayvan olduğumuzu öğrenmemiz vardır. Arada başka nispeten “ufak çaplı” şoklar da yaşadık: aklımızın ve yücelttiğimiz bazı duygu ve davranışlarımızın doğa yasalarıyla yönetilen birtakım biyokimyasal mekanizmalara dayandığının ortaya çıkması gibi. İnsanlığı bekleyen başka şoklar da belki de kapıdadır. Bunlar arasında en yıkıcı olanı, dünyamızı ziyaret edecek çok gelişmiş bir uygarlığa mensup dünya-dışı süper-zeki varlıklardan kaynaklanabilir.

Anahtar kelimeler: Kopernik, Darwin, insanlığın öz-güven kayıpları, antroposentrik felsefeler, dünya-dışı uygarlıklar.

(The Big Self-Esteem Erosions that Humanity has Suffered So Far and may Yet to Suffer)

ABSTRACT

Humanity has suffered several self-esteem damaging shocks and disappointments so far. Among these are our realization, after the Copernican revolution, that the planet we live on is not located at the center of the universe, as we had thought, but at a seemingly uninteresting and insignificant corner of it; and our discovery that we humans are really animals still undergoing a process of evolution. We have experienced relatively small-scale shocks too, such as when we found out that the much extolled human intelligence and certain much revered human emotions and behaviors are caused by certain biochemical mechanisms governed by natural laws. It is possible that other shocks to our self image are yet to come. The most devastating among them may turn out to be one that may be inflicted on us by a visit of super-intelligent beings from an extraterrestrial civilization.

Key words: Copernicus, Darwin, self-esteem losses of humanity, anthropocentric philosophies, extraterrestrial civilizations.

---

* ODTÜ Felsefe Bölümü öğretim üyesi

Derler ki, insanlık tarihi boyunca insan üç büyük ve gurur kırıcı şok yaşadı. Kopernik devrimi ve ardından gelen gelişmeler sonunda insan, yaşadığı yerin evrenin merkezinde olmadığını hayal kırıklığı içinde öğrendi. Meğer hiç de önemli bir özelliği olmayan bir köşesinde yaşıyormuşuz uçsuz bucaksız evrenin. Darwin ise bize aslında hayvan kökenli olduğumuzu öğretti. Maymunlarla yakın akraba imişiz meğerse. Freud'a gelince, o da bu hayvanın "ruh hastası" olduğunu anlattı bize!¹

Aslında insan kendine atfettiği önemi küçültücü başka şoklar da yaşadı özellikle yakın tarih boyunca. Örneğin annelik, aşk, şiir, sanat, vatan sevgisi, ahlak, hatta dindarlık gibi yücelttiğimiz duygular, eserler ve ilişkiler meğer birtakım genler, hormonlar ve beyin kimyasallarından kaynaklanıyormuş.² Bunlar belki önceki üçünden biraz daha küçük çaplıydılar ve içerimleri henüz insanlık tarafından tam olarak sindirilmedi. Kapıda başka şoklar da olabilir. Belki Benjamin Libet'in deneyleri³ türünden deneyler insanların o hep güvendiği, varsaydığı ve ceza, ödül, övme, yerme, hukuk gibi kurumlarını dayandırdığı "özgür irade" denen şeyin gerçekte var olmadığını, bir illüzyondan ibaret olduğunu şüpheye yer bırakmayacak şekilde ortaya koyacak. Hele bu sonuncusu kafalarımıza iyice girdiğinde esaslı şok dalgaları yaratmaya aday.

Bizi başka çok büyük şoklar da bekliyor olabilir. Benim aklıma olası adaylardan biri olarak insanın dünyayı ziyaret edecek dünya dışı çok ileri bir uygarlıkla karşılaşması geliyor. O kadar uzak bir yerden geldiklerine göre, düşünün bir kere ne müthiş bir zekâları, bilimsel ve teknolojik düzeyleri, dünyaya bakışları olmalı... Onlar karşısında bir yaprak bitinin bizim karşımızda hissettiklerini hissedebiliriz: alabildiğine basit, ilkel ve önemsiz. Bu karşılaşma sonunda "insanın yüceliği" sözlerine artık ne sanatta, ne felsefede, ne de başka bir yerde rastlar hale geliriz. Öz-güveninden eser kalmaz insanın. Ontolojilerinde, ahlak teorilerinde insanı veya insan toplumunu ve tarihini merkeze alan, örneğin "her şeyin ölçüsünün insan olduğunu" söyleyen Protagoras felsefesi gibi, pragmatizm gibi, Hegelcilik gibi antroposentrik felsefeler de gülünç duruma düşer.⁴ Buna karşılık bunalımcı-egzistansiyalist

¹ Bkz. Donald Palmer, *Does the Center Hold?* (Mayfield, 1991), s.63. Palmer bunları Freud'un benzer sözlerinden esinlenerek söylüyor. Buradaki üçüncü şok Freud'un söylediğinin Palmer tarafından espirili bir kılığa büründürülmüş hali. İnsanlığın yaşadığı bu üç imaj zedeleyici devrim hakkında detaylı bilgi için bkz. Friedel Weinert, *Copernicus, Darwin and Freud* (Wiley-Blackwell, 2009).

² Bir dine inanma eğiliminin insanlarda genetik olarak programlanmış olduğu iddiası için bkz., örneğin, Dean Hamer, *The God Gene: How Faith is Hardwired into Our Genes* (New York: Anchor Books, 2004).

³ Benjamin Libet, "Unconscious Cerebral Initiative and the Role of Conscious Will in Voluntary Action," *Behavioral and Brain Sciences*, 8(1985), s.529-566.

⁴ Zeki ET'lerin olanaklılığı düşüncesinin tarihi çok eskidir. Bu düşüncüyü açık ya da örtük bir şekilde onaylayan sayısız düşünür arasında Lucretius, Plutarch, Cusa'lı Nicholas, Bruno, Kepler, Galilei, Mersenne, Descartes, Leibniz ve Kant da vardır. Bu bilgi ve

felsefeler patlama yapabilir. Depresyon ilacı kullanımı da. İnsanların dinleri ve mezhepleri de büyük sarsıntı geçirir, eğer o ET'lerin bambaşka dinleri varsa veya hiçbir dinleri yoksa. Biz bir yaprak bitinin dinsel inançlarını ciddiye alır mıydık?

Aslına bakarsanız, insanlarda bu tür şokları atlatma veya bilinç altına itme konusunda birtakım güçlü mekanizmalar olduğunu düşünmek çok makul. Hatta böyle mekanizmaların evrimin insana bir hediyesi olması da çok muhtemel—aksi halde insan bu tür şokların altında ezilir, bu da hayatta kalmasını zora sokardı. Birçoğumuz bize aşağılık duygusu ve hayal kırıklığı veren olayları zamanla atlatırız. Tabii atlatamayanlarımız da olur, kronik bunalımlara sürüklenirler.

Böyle öz-güven sarsıcı durumlarda, insanlığın kişisel ve toplumsal düzeyde ne gibi psikolojik tepkiler ve korunma mekanizmaları oluşturacağını düşünmek gerekiyor. Aslında sözünü ettiğim (daha doğrusu Freud'un sözünü ettiği ve benim de bazı eklemeler yaptığım) şoklar *soyut* bir “insanın” ya da “insanlığın” yaşadığı şoklar. Falanca filanca bireysel insanlar ya da insan topluluklarından ziyade *insan* yaşamış ya da yaşayabilir o şokları. Peki nedir, kimdir bu soyut insan ya da insanlık? Realitede neye karşılık gelir? O soyut “insan” kavramının derin bir analizini yapmak amacıyla değilim şimdi, ama bu soyut insan tüm reel insanların istatistiksel bir ortalaması, yani “ortalama insan” olmasa gerek. Soyut “insan” en çok felsefecilerin, sanatçıların (özellikle şairlerin ve diğer edebiyatçıların) ve Freud gibi düşünürlerin bahsetmekten hoşlandıkları bir kavram. Peki o soyut insan böyle şoklar yaşadığında somut, yani tek tek reel insanlar ve insan toplulukları ne yapıyor? Ve bu somut insanlar bu şokları nasıl savuşturuyor ya da savuşturabiliyor mu?

Öz-güvenimize kişisel düzeydeki tehditlerin iki şekilde üstesinden gelmeye çalışırız. (1) Bizden üstün gibi görünen biriyle karşılaştığımız zaman mümkünse onunla yarışır ve onu geçmeye çalışırız. (Kıskançlığın sağlıklı bir dozu motive edicidir ve bu şekilde evrimleşmiş olduğumuzu düşünmek mümkün.) (2) Eğer onu geçemeyeceğimiz kesinse türlü savunma mekanizmalarımızı harekete geçiririz. (Bu da bunalıma düşmememiz için evrimin bize kazandırdığı bir özellik olabilir.) Çok zeki ve akıllı bir insanla, örneğin Einstein veya Aristo ile aynı evde yaşamak zorunda olduğunuzu düşünün. Onun zekâca üstünlüğünü kabul eder ama içinizden onda başka kusurlar bulmaya çalışırsınız. “O çok büyük bir zekâ, ama ben de daha sanatsal duyarlılığı olan bir insanım,” ya da “O müthiş bir teorisyen olabilir ama ben de

---

Hegel'in bu konuda niçin suskun kaldığı konusunda bir makale için bkz. Karim Akerma, “Hegel's Silence on Extraterrestrial Intelligence,” *Prima Philosophia*, cilt 12, sayı 2, yıl: 1999, s.19-34. Bu makalenin internetteki versiyonu şu adreste bulunabilir: <http://www.akerma.de/Akerma/Hegels%20Silence%20on%20Extraterrestrial%20Intelligence.html>.

günlük pratik işlerde daha iyiyim” dersiniz. Olmadı, “Ben daha şık giyiniyorum,” ya da “Ben ağzımı şapırdatmadan yemek yiyorum” diyerek eziklik duygusuna kapılmamaya çalışırsınız. Ama içten içe kıskançlığınız sizi kemirir, özellikle siz de o ev arkadaşınız gibi entelektüel bir alanda söz sahibi olmaya çalışan biriyseniz ve o tam da o alanda bir dâhi ise.

Öz-güvenimize tehditler toplumsal/klansal düzeyde de olabilir. Bir zamanlar Türk vatandaşları çok gelişmiş Avrupa ülkelerine veya Amerika’ya gittiklerinde bir miktar aşağılık duygusu ve eziklik hissederdiler, o ülke ile kendi ülkelerini karşılaştırdıklarında. (Bu psikoloji şimdilerde azalmakla birlikte birçok vatandaşımız bunu hâlâ yaşıyor muhtemelen.) Batılılarla kendimizi karşılaştırır ve “Biz adam olmayız”, “Alem aya biz yaya” derdik 60’lı 70’li yıllarda.⁵ Onlara gıpta eder, kendi halimize üzülürdük. Peki bu durum bizi yiyip bitirir, bunalımlara sürükler miydi? Yo-o-o... Ziyaret ettiğimiz çok kalkınmış bir ülkede ilk eziklik duygusunu atlattıktan sonra çoğumuz savunma mekanizmalarını harekete geçirirdi. “Onlar çok ileri olabilir ama bizdeki insanlık yok onlarda” ya da “Aile bağları bizimkinden zayıf” ya da “Komşuluk nedir bilmiyorlar” der ya da hiç bir kusur bulamazsak, “Bizim yemeklerimiz daha güzel” diyerek öz-güvenimizi tekrar kazanıverirdik. Tarihimize, geçmişte kurduğumuz imparatorluklarla övünür, günün birinde geri kalmışlığımızdan silkinip kurtulacağımızı düşler, geri kalmışlığımızı birtakım mazeretlerle açıklamaya çalışırdık.

Ama mümkündür ki, bizim ET’lerle karşılaşmamız bütün bu savunma ve hafifletme mekanizmalarını boşa çıkaracak şekilde olabilir. Öncelikle şunu tekrar vurgulayayım: insanlar ancak kendilerinin de iddialı ya da istekli olduğu bir konuda kendilerinden daha üstün başkalarını görünce kıskanırlar, eziklik hissedeler. Eğer ben de iddialı bir koşucuysam benden daha iyi bir koşucu görmek moralimi bozar, ama koşma benim iddialı olmadığım bir alansa, benim iddialı olduğum alan örneğin fotoğrafçılıksa, hiç de umursamam. Şimdi, biz insanlar aklıyla, zekâsıyla dünyadaki diğer canlılara üstünlük sağlamış, akıl ve bilgi konularında “iddialı” yaratıklarız. Bizden çok çok daha zeki ve entelektüel açıdan bize taş çıkartacak başka yaratıklar karşısında hiç de umursamazlık yapamayız. Hele ET’ler bizim acizliklerimizle etkili bir şekilde alay etmenin de yolunu bulmuşlarsa!⁶

Eğer böyle çok zeki yaratıklar bize kendilerini tanıttıktan ve bizi hayranlık ve kıskançlık içinde bıraktıktan kısa bir müddet sonra gezegenimizden çekip giderlerse biz gene psikolojimizi toparlarız, onları unuturuz, moral

⁵ İğnçtir, bu tür sözleri artık pek duymaz olduk. Bu tabii iyi bir işaret. Gerçi ülkemizdeki bazı olumsuzlukları gördüklerinde zaman zaman “Biz kim Avrupa Birliğine girmek kim!” diye hayıflanlarımız olmuyor değil.

⁶ Eğer ET’ler insana dış görünüş olarak da nisbeten benzerlerse, aşağılık duygumuz daha derin olur diye düşünüyorum.

bozukluğumuz bir müddet sonra küllenir. Ama bu ET'ler kalıcı olarak gelmişlerse ve bizim yaşantımızın her yanına girmişlerse, onların muhteşemliği her an karşılaştığımız bir olguysa, o zaman onların yanında kendimizi her an bir yaprak biti gibi hissetmekten kaçınamayız. Tabii eğer bizim için tehlike de yaratırlarsa sadece aşağılık duygusuna kapılmakla kalmaz dehşet içinde kalır veya can derdine de düşebiliriz. Ama bu ET'ler bize zarar vermek niyetinde olmasalar, hatta birçok konuda bize yardımcı olsalar bile onların varlığı bizim psikolojimizi derinden yaralar. İşte böyle bir durumda, hem somut anlamda hem de soyut anlamda “insan” bertaraf edemeyeceği esaslı bir şok yaşar.

Önceki şoklarımızı aklımız ve zekâmızın üstünlüğünü hissetmemiz sayesinde bertaraf edebildik. Evrenin merkezinde yer almadığımızı öğrendik ama bilimde, teknolojiye öyle ileri gittik ki, insan aklının bu başarıları ona evrenin merkezinde olmadığı bilgisinin getirdiği üzüntüyü telafi edebildi. Kökenlerimizin hayvan olduğunu öğrenmek de hayvanlara karşı sağladığımız ezici akılsal üstünlük sayesinde fazla sarsmadı bizi—“Hayvansak bile diğerlerinden çok üstün bir hayvanız” diyebildik. Yani şoklarımızı kısa sürede kompanse edecek şeyler bulduk, kendi başarılarımızdan kaynaklanan. Hiç de ezilmedik.

Ama artık içli dışlı yaşamak zorunda olduğumuz süper zeki, süper başarılı ET'lerin yaşattığı şoku ve aşağılık duygusunu “insanlığın bilimsel ve entelektüel zaferleriyle” gidermek gibi bir çözümümüz olamaz. Çünkü onlar bizim bu en iddialı olduğumuz alanda, tam da bizim koştığımız kulvarda, bizden fersah fersah öndeler. Bizden çok daha zekiler, bilim ve teknolojileri bizden çok daha ileri, bizim aklımızın ermediği ve aklımıza bile gelmeyen felsefe ve matematik problemlerini çoktan çözmüşler, evrenle ilgili en derin gerçekleri keşfetmişler, hatta sanatları bile bizimkine göre öyle başdöndürücü ki bizimkiler onların yanında gayet yavan ve ilkel kalıyor. Onlar bizimkinin 100 misli karmaşık bir satranç oynayabiliyor, bizim koca bir kütüphanedeki kitaplarımızı birkaç günde okuyup bitiriveriyorlar. Ve biz her gün bu realiteyle yaşamak zorundayız. Bu durum kolektif akıl sağlığımız için hiç mi hiç iyi olmaz, tarihimizde hiç yaşamadığımız kadar travmatik olur “insanlık” için.

Dünya dışı olağanüstü zeki ve bilgili varlıklarla karşılaştığımızdaki olası toplumsal psikolojimizi şöyle bir analogiyle daha iyi hayal edebiliriz belki. Diyelim ki, birtakım sağlam bilimsel araştırmalar Türk toplumunun ortalama IQ'sünün falanca milletin ortalama IQ'sünden epeyce daha düşük olduğunu açıkça ortaya koydu. Böyle bir durumda ne hissederdik Türk toplumu olarak? Hemen IQ testinin zekânın iyi bir göstergesi olmadığını savunmaya çalışırdık. Ama ya insanların zekâ+diğer akılsal kapasitelerini çok güvenilir ve tartışmasız bir şekilde ölçen bir test (ya da direkt olarak beyni inceleyerek ortaya çıkarma metodu) bulunmuş olsaydı? Ve bu test de Türk halkının ortalama zihinsel kapasitesinin o diğer toplumdan hatırı sayılır bir şekilde düşük olduğunu

gösterseydi?⁷ Bunun şokunu Türk toplumu kolay kolay atlatamazdı herhalde. Düşünün, o falanca toplum kalkınmışlık, refah, teknolojik ve bilimsel düzey, felsefi ve düşünsel ilerlemişlik konularında bizimle arasını her geçen gün daha fazla açıyor ve bizim bu arayı kapamak konusunda çaresiz kaldığımız gayet açık. (Allahtan bu sadece hayalî bir senaryo.) Türk halkı bunun vereceği aşağılık duygusunu azaltmanın bir takım yollarını yine de bulmaya çalışabilirdi, “Biz de güreş sporunda daha iyiyiz” ya da “Tarihimiz daha şanlı” falan diyerek. Ama bu tür avunmaların da bir sınırı olurdu ve toplumumuzu gittikçe derinleşen bir kendine güvensizlik ve aşağılık duygusu sarardı. Özellikle o falanca toplum güreş sporunda da bizden daha iyiyse ve onların tarihi de en az bizimki kadar “şan ve şerefle” dolu ise.

Sonuç olarak, eğer bir gün evrenin başka bir köşesinden gelen çok ileri bir uygarlıktan ziyaretçilerimiz olursa, onların üstünlüğü karşısında öz-güvenimizin alacağı ağır yaralar zamanla kapanır mıydı? Belki evet ama belki de hayır—bahsettiğim, onlarla sürekli içli-dışlı yaşama senaryosunda, örneğin. Hepimizin bildiği gibi, çok büyük öz-güven kayıpları ve hayal kırıklıklarının getirdiği travmalar karşısında bazı kişisel trajediler yaşanabiliyor. Eğer bireysel somut insanlardan değil de soyut bir “insan”dan bahsediyorsak, o “insan”ın büyük şoklara epeyce dirençli olduğu şüphesiz doğru. Ama, dediğim gibi, bir noktaya kadar...⁸

KAYNAKÇA

- AKERMA, Karim (1999). “Hegel’s Silence on Extraterrestrial Intelligence,” *Prima Philosophia*, cilt 12, sayı 2, 19-34.
- HAMER, Dean (2004). *The God Gene: How Faith is Hardwired into Our Genes* (New York: Anchor Books).
- LIBET, Benjamin (1985). “Unconscious Cerebral Initiative and the Role of Conscious Will in Voluntary Action,” *Behavioral and Brain Sciences*, cilt 8, 529-566.
- PALMER, Donald (1991). *Does the Center Hold?* (Mayfield).
- WEINERT, Friedel (2009). *Copernicus, Darwin and Freud* (Wiley-Blackwell).

⁷ Bir bakıma Homo sapiens yanında neandertallerin zekâca konumu gibi örneğin.

⁸ Bu yazı “SahipsizKent” adlı blogda yazdığım bir yazının genişletilmiş biçimidir (<http://www.sahipsizkent.com/yazilar/insanligi-bekleyen-muhtemel-4uncu-asagilayici-sok.html>). O yazıya yaptığı yorumla konu üzerindeki düşüncelerimi genişletmeme yol açan Gizem Mert’e teşekkür ederim.